

İnönü Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı sonrası, İsmet İnönü TBMM tarafından 11 Kasım'da ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1938-1950 yılları arasında cumhurbaşkanlığı görevini yürütecek İnönü, bu dönemde Türkiye'de ve Dünya'da yaşanan değişimlerin kimi zaman önemli bir aktörü ya da tanığı olmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde oynadığı rol ve göreve gelişinin ertesinde başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda benimsediği "aktif tarafsızlık" politikasıyla İnönü, Atatürk sonrası dönemde Türkiye'nin izleyeceği rotayı belirlemiştir. İkinci Dünya Savaşı bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren en önemli gelişme olmuştur. Zira Atatürk dönemindeki izlenen dış politika, İkinci Dünya Savaşı'yla beraber ortaya çıkan yeni koşulların etkisiyle değişime uğramıştır. Bu değişimden en çok etkilenen ise hiç şüphesiz Türk-Sovyet ilişkileri olmuştur.

Kurtuluş savaşı yıllarında başlayan Türk-Sovyet ilişkileri, Dünya savaşı sonrasında yeni Türk Devleti'nin kurulması ile Mustafa Kemal Atatürk döneminde karşılıklı işbirliği ve güven içinde gelişmiştir. Bu çerçevede, iki ülke arasında 16 Mart 1921'de "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" ve 17 Aralık 1925 tarihinde "Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması" ile Uzatma Protokolleri imzalanmıştır. İki taraf 1930'ların ortalarına kadar karşılıklı ilişkilerinde nezaketi korumayı başarmış ve birbirlerinin çıkarlarını dikkate almıştır. 1930'larda artan uluslararası gerginlikler ve savaş tehlikesi Türkiye'yi daha dikkatli ve daha dengeli bir dış politika izlemeye itmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma politikası ve kendisini savaşa sürükleyebilecek ikili anlaşmalardan kaçınarak oluşabilecek her türlü savaş riskine karşı toprak bütünlüğü koruma isteği, Türk-Rus ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir.

İnönü'nün dönemi dünyanın en çalkantılı dönemlerinden denk gelmiştir. 1939 yılında dünya yeni bir büyük savaşın hazırlığı içindeydi. Devletler, kendilerini gelecek bu felaketten korumaya çalışıyordu. Böyle bir ortamda Türkiye, İngiltere ve Fransa ile askeri konularda görüşmeler yapıyordu. 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye-İngiltere, 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye-Fransa ortak anlaşmaları imzalanmıştır. Türkiye, bu anlaşmalardan Moskova'yı haberdar etmiştir. Ancak tam bu sıralarda 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyetler Alman Devleti ile Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. Sovyetler Türkiye'yi haberdar etmemiştir. Dolayısıyla söz konusu Pakt Türkiye'de endişeye neden olmuş ve Türk-Sovyet ilişkilerin de dönüm noktası olmuştur. Ayrıca 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve 3 Eylül 1939'da Fransa ve İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine II. Dünya Savaşı başlamıştır. Bu gergin ortamda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya davet edilmiştir. 25 Eylül'de Moskova'ya giden Saraçoğlu 26 Eylül'de Molotov ile görüşmüştür. Molotov, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmayı düşündüğü anlaşmanın içeriği hakkında sorular sormuş ve duyduğu kaygıları dile getirmiştir. Saraçoğlu ise imzalanma aşamasına gelen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yapılacak paktın sadece saldırganlara karşı yapıldığını kimseyi hedef almadığını belirtmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Batılı devletlerle işbirliğine girmemesini, tarafsız kalmasını isteyerek şu taleplerde bulunmuştur:

1. İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,
2. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi halinde üçlü ittifakın geçersiz sayılması,
3. Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktının gereği olarak yapılacak Türk-İngiliz-Fransız Paktına "Alman ihtirazı kaydı" konulması,

4. Boğazların Türkiye ve Sovyet Rusya ile beraber savunulması,

5. Montrö Boğazlar Antlaşması'na, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceğine dair garantinin eklenmesi.

Saraçoğlu'na sunulan öneriler arasında Boğazların geçişi ve savunulması ile ilgili olanı kabul edilemez nitelikteydi. Bu öneride Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi Türkiye ve SSCB'nin ortak iznine bağlanması isteniyordu. Milletler Cemiyeti adına seyreden tüm savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin denetlenmesinde de Sovyet Rusya hak talep etmekteydi. Saraçoğlu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesinin mümkün olmadığını kesin bir kararlilikla belirtmiştir. Bu yüzden| sonuç alınamayan görüşmeler dolayısıyla Saraçoğlu ve beraberindeki heyet Türkiye'ye dönmüştür. Öte yandan İnönü her şeye rağmen ilişkilerin devamından yanaydı ve Moskova'nın Türkiye aleyhine dönmesini istemiyordu. Aslında Sovyetler de ikili ilişkilerin bozulmasından yana değildi. Sovyet yetkilileri de ilişkileri bitirebilecek söylemlerden kaçınıyorlardı. Nitekim görüşmelerin kesilmesinin ardından Sovyet yetkililerin hazırladığı ve Türk tarafının da onayladığı 18 Ekim tarihli bildiride "Türk-Sovyet ilişkileri hakkında yapılan görüş teatisinin dostluk havasında geçtiği ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlarda ilerde de temasta bulunulacağı" belirtilmekteydi.

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yılda Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün devamını sağlamak amacıyla büyük devletler arasında bir denge siyaseti izlemiştir. Bu dönemde Müttefik (İngiltere, Fransa, ABD ve Sovyet Rusya) ve Mihver Devletler (Almanya ve İtalya), Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumdan dolayı Türkiye'yi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. İnönü, Türkiye'nin sahip olduğu bu stratejik önemi çok iyi bilmekte ve savaştan mümkün olduğunca uzak kalmaya çalışmıştır. Ancak Almanya ve İtalya'nın işgalleri, Türkiye'yi yakın ilişkiler geliştirmeye başladığı müttefiklerle daha da yakınlaştırmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin batılı devletlerle sürmekte olan görüşmeleri hız kazanmış; Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da "Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalamıştır. Ancak Türk hükümeti, İngiltere ve Fransa'ya yakın olmaya daha istekli olmasına rağmen Moskova ile temasların kopmasına kesinlikle karşıydı. Türk hükümeti, Sovyet Rusya ile 1921'de imzaladıkları Dostluk Antlaşması doğrultusunda SSCB ile savaşa girmek istemiyordu. Bu nedenle SSCB ile hiçbir şekilde savaşa girmeyeceğini açıklamıştır. Başbakan Refik Saydam 11 Eylül 1939'da Büyük Millet Meclisinde yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin mevcut durumda nasıl bir dış politika izlediğini açıklıyordu. Türk hükümetinin SSCB'ye verdiği önemi şu cümleler ile ifade etmekteydi: "Arkadaşlarım, komşumuz Sovyet İttihadı ile münasebatımız dostanedir ve dostane kalacaktır... Alâka ve rabitalarımızda hiçbir değişiklik yoktur. Temaslarımız ve mutad olan fikir teatilerimiz her zamanki gibi samimidir."

Öte yandan 31 Ekim 1939'da SSCB Meclisi'nde Molotov bir konuşma yapmıştır. Konuşmada, 1939 sonbaharında Avrupa'da ve dünyada meydana gelen olayların ayrıntılı bir analizini yaptıktan sonra Türk-Sovyet ilişkileri üzerine durmuştur. Molotov, konuşmasında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu ittifak antlaşmasını eleştirmekteydi. Molotov, "Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yörüngesine girdi. Sovyetler Birliği ise ellerinin bağlı olmasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye bu karardan dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz?" diyerek antlaşmadan duyduğu memnuniyetsizliği ifade etmekteydi. Sovyet Telgraf Ajansı bu konuda resmi açıklama yayınlamıştır. Moskova'dan Türkiye'ye karşı sert açıklamalar gelmeye başlamıştır. Ardından ikili münasebetler kesilerek ilişkilerde durgunluk dönemine girilmiştir.

Molotov'un konuşmasına Saraçoğlu 8 Kasım 1939 tarihinde cevap vermiştir. Saraçoğlu meclisteki konuşmasında

İngiltere ve Fransa'yı ve yapılan paktı övmüş adeta Moskova'nın eleştirilerini dikkate almadığını ima etmiştir. Molotov'u isim vermeden hedef almaktaydı: "Kim ne derse desin bu muahede sulha hadimdir ve tamamen hüsnüniyet eseridir ve bundan sonra üç Devletin sulh için çalışmaları daha müessir ve müsmir olacaktır..." Saraçoğlu, meclisteki konuşmasını İngiltere ve Fransa ile gelecek yıllarda daha yakın ilişkilerin kurulacağını belirterek sonlandırmıştır. Saraçoğlu'nun konuşmasından anlaşıldığı gibi, bu tarihlerden sonra Türkiye Sovyet Hükümeti ile eskisi gibi yakın ilişkiler kurmayacak, İngiltere ve Fransa'ya daha yakın olmaya çalışacaktı.

Türkiye, yaklaşan Alman tehdidi karşısında İstanbul ve diğer vilayetlerde sıkıyönetim ilan etmiş, Trakya'da güvenliği sağlamak için 17 Şubat 1941'de Bulgaristan'la "Saldırmazlık Protokolü" imzalamıştır. 1 Mart 1941 tarihinde Bulgaristan'ın ilk başta Almanya, Japonya ve İtalya arasında imzalanan Üçlü Pakta dâhil edilmesi ve Almanya'nın yanında savaşa girmesi, SSCB'yi de tedirgin etmiştir. Ancak SSCB bu dönemde Türkiye herhangi bir saldırıya uğrarsa veya Almanya'ya karşı savaşa girmek zorunda kalırsa 1925 yılında Türkiye ile imzaladığı Tarafsızlık ve Saldırmazlık Pakti'nin geçerli olacağını bildirmiştir. Türkiye'nin de SSCB'ye aynı garantileri vermesinin ardından Türkiye ile SSCB arasında Ortak Deklarasyon 25 Mart 1941 yılında açıklanmıştır. Söz konusu deklarasyonla her iki ülkeden birinin saldırıya uğraması durumunda, diğerinin tarafsız kalması kararlaştırılmıştır. Deklarasyon iki ülkenin bölgede barış ve güvenliğin korunması için işbirliği yapmasını da taahhüt ediyordu. Bu tarihten itibaren SSCB, Alman saldırılarını geri püskürtmüş, Türkiye'yi karşısına almak yerine kendi yanında savaşa katmak istemiştir.

Diğer taraftan Almanya, ordularının Türkiye sınırından uzak tutulması için emir vermiş ve Türkiye'ye bir saldırmazlık pakti teklif etmiştir. Buna göre Almanya, SSCB'ye yapacakları saldırı öncesi Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak istemişti. Türkiye bu teklifi kabul etmiş ve iki ülke arasında 18 Haziran 1941'de "Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacak ve her türlü saldırgan hareketten kaçınacaklardı. Türkiye ile saldırmazlık antlaşması imzalayan Almanya bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra, ordularını 22 Haziran 1941'de SSCB sınırına getirerek saldırmıştır. Barbarossa Harekâtı olarak adlandırılan bu saldırının amacı yıldırım taktikleri kullanarak Kızıl Ordu'yu ağır bir yenilgiye uğratmak ve SSCB'yi birkaç ay içinde ele geçirmektir. 26 Haziran'da Türkiye nezdinde Sovyet Büyükelçisi Haydar Aktay Moskova'ya Türkiye'nin Alman-Sovyet savaşında "tarafsız" kalacağını bildirmiştir. V. Vişinskiy ile görüşen Aktay'a "Tarafsızlık" ifadesinin ne anlama geldiğine dair bir açıklama yapması istenmiştir. Kendisi, mutlak tarafsızlığın Türkiye'nin her iki savaşan tarafla da aynı ilişkileri kurmaya çalışacağı anlamına geldiğini açıklamıştır. Savaşın bu safhasında gerek müttefikler gerekse mihver devletleri Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesini istemişlerdir. İnönü, 1942 yılında her iki tarafın baskılarına rağmen hem savaş dışında kalmayı, hem de iki taraftan da silah almayı başarmıştır.

2 Şubat 1943 yılında iki yüz gün süren II. Dünya Savaşı'nın önemli muharebelerinden biri olan Stalingrad Muharebesi, Sovyet birliklerinin tam zaferiyle sonuçlanmıştır. Almanya'nın Stalingrad Muharebesi'ndeki yenilgisi sonucunda Sovyet hükümeti, Almanya'nın yenilgiye uğratılması sürecinde Türkiye'nin tarafsızlığının olası zararlarını vurgulayarak, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini açıkça talep ederek Türkiye üzerinde baskı yapmaya başlamıştır. Müttefikler savaşın bundan sonraki aşamalarında nasıl bir strateji izleyeceklerine karar vermek ve Balkanlar'da cephenin açılmasıyla birlikte Türkiye'nin savaşa girme olasılığını tartışmak için toplantılar yapmaya başlamışlardır. Bu toplantıların ilki 14 Ocak 1943 Kazablanka'da ABD başkanı F. Roosevelt ve İngiltere başbakanı W. Churchill arasında yapılmıştır. Roosevelt ve Churchill Türkiye'nin de savaşa katılmasını sağlayarak Almanlara karşı bir Balkan cephesinin açılmasını kararlaştırmışlardır. Bu durumu görüşmek üzere 30 Ocak 1943 tarihinde Türkiye ve Britanya liderlerinin katılımlarıyla Adana'da ikinci konferans düzenlenmiştir. İnönü ile görüşen W. Churchill, Türkiye'nin 1943 sonlarında

savaşa girmesini talep etmiştir. Ancak İnönü, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'yi deneyimlemiş bir asker olarak Türkiye'nin geleceğini tehlikeye sokacak herhangi bir silahlı mücadeleden kaçınmayı tercih etmiş ve savaş dışı kalma stratejisini uygulamıştır.

Türkiye'nin savaşa dâhil olması konusu, 18 Ekim - 1 Kasım 1943 tarihlerinde İngiltere, ABD, SSCB ve Çin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla Moskova Konferansı'nda da ele alınmıştır. ABD, Türkiye'nin savaşa girmesini istememekteydi. İngiltere ise toplantının ilk günlerinde Türkiye'nin savaşa katılması ile ilgili ısrarcı olunmaması gerektiğine inanmaktaydı. SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarı artarak devam etmiştir. Uzun süren tartışmalar sonucunda İngiltere ve SSCB gizli bir protokol imzalayarak 1943 yılının sonuna kadar Türkiye'nin savaşa girmesinin sağlanmasına karar verdiler. Görüşmede ayrıca Türk havaalanlarının da müttefik kuvvetlerin emrine verilmesinin Türkiye'den talep edilmesine karar verilmiştir.

Moskova görüşmeleri bittikten sonra Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire'de buluşmuşlardır. 5-8 Kasım 1943 yılları arasında yapılan Kahire Konferansında Eden, Menemencioğlu'nu Türkiye'nin yılbaşından önce savaşa girmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Ancak burada da Türkiye İngiltere'nin verdikleri sözlerini yerine getirmediğini belirterek savaş dışı kalma politikasını devam ettirmiştir.

Türkiye'nin savaşa girmesi tekrar 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihlerinde yapılan Tahran Konferansı'nda da gündeme gelmiştir. Stalin, Roosevelt ve Churchill, SSCB'nin Tahran Büyükelçiliğinde bir araya gelmişlerdir. Konferansta; Türkiye ile İran ilişkileri, Yugoslavya operasyonu, Japonya'nın durumu, Almanya'ya karşı yeni bir cephe açılması konusu ve Türkiye'nin savaşa girmesi için bir kez daha davet edilmesi gibi konular ele alınmıştır. Bu sefer SSCB Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla ısrarcı olmamıştır. Zira Moskova, Fransa'da açılacak ikinci cepheyi daha fazla önemsemeye başlamıştı.

Kahire Konferansı 4 ve 6 Aralık 1943'de ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü arasında gerçekleşmiştir. Kahire Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill, Türkiye'nin Müttefik Devletlerin lehine savaşa katılması gerektiğini yeniden gündeme getirmişlerdir. Churchill'de İnönü'nün SSCB ile ilgili çekincelerini bilerek adeta üstü örtülü Türkiye ile ilişkileri kesmekle tehdit etmiştir. İnönü, Türkiye'nin savaşa hazır olmadığını somut gerekçeler ile anlatmış ve savaşa girme konusunun ileriki bir tarihte genelkurmay başkanları düzeyinde görüşülmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir.

4-11 Şubat 1945'de SSCB lideri Stalin, ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill Yalta'da bir araya gelmişlerdir. Görüşmede Stalin, Müttefik liderlerinden Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesini talep etmiştir. Ayrıca Türkiye'den Kars ve Ardahan vilayetlerini ve Sovyet menfaatlerine aykırı bir statüde bulunduğu iddiası ile Boğazlardan üs verilmesini istemiştir. Sovyetler Birliği isteklerini gerçekleştirebilmek için Yalta Konferansı'nın ardından, benzer talepleri Vyacheslav Molotov Türk büyükelçisi Selim Sarper'e 19 Mart 1945 tarihli görüşmelerinde iletmiştir. Görüşmede istenen neticeyi alınamayan Molotov 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshini gündeme getirmiştir. Molotov ile Sarper arasındaki 7-8 Haziran 1945 tarihli görüşme sırasında SSCB, Türkiye'den üç talepte bulunmuştur: Boğazların ortaklaşa kontrolü, SSCB'ye Boğazlar'da askeri üs açma hakkı ve Kars ve Ardahan topraklarının SSCB'ye geri verilmesidir. SSCB'nin istekleri Türkiye için kabul edilemez koşullar içeriyordu. Sarper, eski anlaşmanın yerine yeni anlaşmanın yapılmasını önermiştir. Ancak Molotov bunu kabul etmemiştir. Bu ortamda Türk-Sovyet ilişkileri iyice gerilmiş ve kopma noktasına gelmiştir.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Potsdam şehrinde bir araya gelen İngiltere, ABD ve SSCB liderleri tekrar Boğazlar meselesi kapsamlı olarak tartışmışlardır. Stalin, Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesini istemekle birlikte Boğazlar'a üs kurarak yerleşmek ve Ardahan ve Kars'ın iadesini de talep etmeye devam ediyordu. Konferans sonrasında ABD ve İngiltere Montrö sözleşmesinde değişiklikler yapılması konusunda görüş birliğine varmışlardır. Türkiye ile ayrı ayrı yapılan ikili görüşmelerde Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesine ilişkin bir karar alınmıştır. Moskova bu karara dayanarak Ankara'ya ikili görüşmeler yapması ve gerekli diplomatik notaları vermesi için baskı yapmaya başlamıştır.

Gerginleşmeye başlayan iki ülke ilişkileri Türkiye'nin Batı eksenli dış politika izlemesine sebep olmuştur. Türk Hükümeti, ABD ve İngiltere'yi sürekli SSCB tehlikesine karşı uyarmakta ve kendi güvenliği için bu ülkeler ile iş birliği yapmayı yaşamsal bir gereksinim olarak görmekteydi. Ankara-Washington arasındaki dostane ilişkiler, SSCB'nin Türkiye açısından kabul edilemez taleplerini gün geçtikçe daha da güçlendiriyordu. İnönü 10 Mayıs 1946 tarihinde partisinin olağanüstü kongresinde yaptığı konuşmada ABD ile gelişen ilişkilerden duyduğu memnuniyeti dile getirirken süreç içinde yaşananların kendisinde yarattığı karamsarlığı da itiraf etmektedir. İnönü bahse konu konuşmasında şunları ifade etmiştir: "...Cihan harbi sonunda, bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında bir aralık, insanlık âleminin kadirbilir ve adalet tanır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik... Bugün Birleşmiş Milletlerin şerefli bir üyesi, Büyük Britanya'nın hiçbir şüpheye mahal bırakmayan müttefiki, Birleşik Amerika'nın yakın dostu bulunuyoruz." İnönü'nün bu konuşmasında SSCB'ye diplomatik bir dille mesaj verdiği sonucu da çıkarılabilir. Zira haksız istekler ve propagandalar sözü ile kastettiği devlet SSCB'ydı. Akabinde ABD ve İngiltere ile yakın dostluk kurmalarından bahsetmesi, Stalin'e Türkiye'nin yalnız olmadığını kanıtlamaya yönelik bir ifade olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası politikasının ana hedefinin Batı ile bütünleşmek olduğu da bu açıklamadan anlaşılmaktadır.

Potsdam Konferansı'ndan sonra ilk Sovyet diplomatik notası 7 Ağustos 1946 tarihinde Ankara'ya gönderilmiştir. SSCB gönderdiği notada Türkiye'nin II. Dünya Savaşı süresince Boğazlar ile ilgili yetkilerini Almanların lehine olacak şekilde kötüye kullandığını belirtmiş ve Boğazların denetimi ile ilgili değişiklik talebinde bulunmuştur. Buna göre, ticaret gemilerinin geçişleri savaş ve barış dönemlerinde serbest olacak, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri için Boğazlarda geçiş her zaman serbest olacak, diğer devletlerin (Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler) savaş gemilerinin istisnai durumlar dışında geçişine barış zamanında bile müsaade edilmeyecekti. Notada Boğazların rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesi istenmekteydi. Son madde de ise Boğazların güvenliğinin SSCB ve Türkiye tarafından ortak sağlanması talep edilmekteydi.

Türkiye de Sovyet notasına 22 Ağustos 1946 tarihinde cevap vermiştir. Ankara cevabında SSCB'nin II. Dünya Savaşı'nda Montrö Antlaşması'nın uygulanması ile ilgili olarak Türkiye'yi suçlamasını kabul etmemiştir. Yine Türkiye'nin cevabında Karadeniz ülkelerinin Boğazlar rejimini belirlemesi ve Sovyetlerin Boğazların güvenliğine ortak olması talepleri de reddedilmiştir. Bunun dışında Türk tarafı, Montrö Antlaşması'nda değişen ihtiyaçlara uymayan teknik kısmın günün koşullarına uyarlanabileceğini kabul etmekteydi.

24 Eylül 1946 tarihinde SSCB Türkiye'ye ikinci notasını vermiştir. Moskova, ilk notalarında belirttikleri taleplerin Türkiye tarafından kabul edilmemesi üzerine aynı istekleri tekrarlamış ve gerekçelerini de açıklamaya çalışmıştır. Sovyet Hükümeti ikinci notada Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunu belirtmiş ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin çıkarlarını savunduğunu ifade etmiştir. Notada, Türk-Sovyet ortak savunmasının Boğazlarda kurulması gerektiği

tekrarlanmıştır. Sovyet Hükümeti, Montrö Antlaşması'nın yenilenmesi ile ilgili yapılacak uluslararası konferanstan önce Türkiye ile üç müttefik devlet arasında ikili görüşmeler yapılması gerektiğini ısrarla belirtmekteydi. Diğer bir ifade ile SSCB yapılacak uluslararası toplantıdan önce Türkiye ile bu meseleyi çözebileceğini umut etmekteydi.

Türk Hükümeti Sovyetlerin ikinci notasına 18 Ekim 1946 tarihinde yanıt vermiştir. Türkiye'nin cevabını Feridun Cemal Erkin hazırlamıştı. Erkin, notanın içeriği ile ilgili olarak bakanlar ve diplomatlar arasında yaşanan görüş ayrılığından dolayı sıkıntı yaşamışsa da Türk tezlerini savunan, etkili bir o kadar da muhatabını önemseyen bir cevap yazmıştır. Türk notası, savaş boyunca Montrö Sözleşmesine sadık kalan Türkiye'nin Boğazlar yolu ile SSCB'ye yapılabilecek bir saldırıyı da engellediğini belirtmekteydi. Sovyetlerin Karadeniz ülkelerine sağlanmasını istediği Boğazların rejimi ile ilgili ayrıcalıklar ve Boğazların ortak savunulması isteği de ikinci Türk notasında reddedilmiştir. Böylece Türkiye ile SSCB arasında yaşanan nota süreci Sovyetlerin aleyhine olacak şekilde sona ermiştir.

Sovyet notaları sonrasında Türkiye ABD'nin ve diğer Batı devletlerinin yanında yer almış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin hemen hemen kopmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra SSCB komünist ideolojiyi yaymak amacıyla harekete geçmiştir. Ayrıca genişleme ve yayılma politikasını izlemiştir. İngiltere ve ABD yönetimleri de SSCB'nin bu politikasına taraftar olmadıklarını açıkça beyan etmişlerdir. Bu bağlamda 1947 yılı ABD'nin komünist ideolojiye karşı fiili olarak mücadeleyi başlattığı bir yıl olarak değerlendirilebilir. Kendi dış politikasını da Sovyet yayılmacılığını önlemek üzerine yeniden inşa etmiştir. ABD, 12 Mart 1947 günü bir kongre düzenlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'ye sunduğu beyannamede, Sovyet Rusya'nın tehdidi altında bulunan ülkelere ekonomik ve askeri yardım yapılması gerektiğini söylemiştir. Bu anlayış doğrultusunda hazırlanan program dünya tarihinde "Truman Doktrini" olarak yer almıştır. Truman'ın konuşmasının sonucunda Türkiye ve Yunanistan'a maddi yardımın sağlanması için çalışmalara başlamıştır. Bunun ardından 4 Temmuz 1948'de ABD, SSCB'nin komünist yayılmacılığı karşısında Türkiye'nin de dâhil edildiği 16 Avrupa ülkesine yardımda bulunacağını açıklamıştır. Türkiye, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın başlattığı ve Marshall Planı olarak bilinen ekonomik yardım planına dâhil edilmiştir. Bu dönemde Türkiye ABD ile birlikte hareket etmeyi ulusal çıkarları için gerekli görerek yakın ilişkilerde bulunmuştur.

Öte yandan 5 Ekim 1947'de Varşova'da bir araya gelen SSCB, Fransa, Polonya, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya devletlerinin komünist partileri Marshall Planı'na karşı Kominform teşkilatını kurmuşlardır. Ayrıca 18 Eylül ve 23 Ekim 1947 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Sovyet delegesi Vişinskiy Türkiye aleyhine konuşmalar yapmıştır. ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yapmış olduğu yardıma da karşı çıkmıştır. Böylece, Türkiye'nin her geçen gün ABD'yle yakınlaşması Moskova'nın Türkiye ile ilgili iddialarını BM'ye taşımasına neden olmuştur.

10 Mart 1948'de SSCB'nin desteği ile komünistler Çekoslovakya'da iktidarı tamamen ele geçirmişlerdir. Çekoslovakya'daki gelişmeler, Batılı ülkelerin deyimi ile Stalin'in darbesi, Batı Avrupa'da kaygıları arttırmıştır. Sovyet Rusya'nın yayılma tehdidine karşı ilk ciddi işbirliği girişimi 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan "Brüksel Antlaşması" olmuştur. Bu antlaşma uyarınca taraflardan birisi saldırıya uğrarsa diğer ülkeler saldırıya uğrayan ülkeye yardım edecekti. Antlaşmanın imzalandığı sırada Sovyet tehdidini en çok hisseden ülkeler Türkiye ve Yunanistan olmasına rağmen, bu iki devlet Brüksel Antlaşması'na dâhil edilmedi. Buna rağmen Türkiye bu anlaşmayı yakından takip ederek Avrupa'nın Sovyetlere karşı kuracağı askeri ittifakları destekliyor ve ittifakların üyesi olmak istiyordu. Zira Türkiye, Sovyet Rusya karşısında kendisini güvende hissetmiyor, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaya çabalıyordu.

Brüksel Antlaşması'ndan sonra Batı Avrupa ülkeleri ve ABD Atlantik bölgesini kapsayacak bir güvenlik paktı kurma çabası içine girmiştir. Türkiye güvenlik paktına girememiş ancak, 13 Mart 1949 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Sovyet saldırısına karşı Türkiye'yi destekleyeceklerini açıklamıştır. 4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) Washington'da 12 devletin dışişleri bakanının katılımı ile imzalanmıştır. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, meydana gelen gelişmelerin sonucunda, geniş kapsamlı bir savunma ittifakı oluşturulmuştur. NATO'nun kurulmasıyla ilk defa Sovyet tehdidine karşı etkili bir set kurulmuş, aynı zamanda caydırıcı bir güç meydana getirilmiştir. İnönü ve kurmayları Sovyet ve komünizm tehdidini sürekli gündeme getirerek NATO'ya girmek için çaba göstermiş ama bir sonuç alamamışlardır. İnönü ve CHP yönetimi iktidarı devredeceği 14 Mayıs 1950'ye kadar NATO'ya üye olmanın yollarını aramış ve Sovyet tehdidini sürekli gündeme getirmiştir. Hatta 1950'den sonra da muhalefet lideri olarak İnönü, CHP'nin Batı demokrasileri ve Amerika yanlısı bir dış politikasını takip eden Demokrat Parti'nin dış politikasını hiçbir zaman eleştirmemiş ve tam destek vermiştir.

Türk-Sovyet ilişkileri Kurtuluş savaşı yıllarında gelişmeye başlamış ve Mustafa Kemal Atatürk döneminde dostluk ve güven içinde devam etmiştir. 1930'lu yılların sonlarında Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk baş göstermeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine denk gelen İnönü döneminde ise iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan eden Türkiye'nin Sovyet Hükümetinin Boğazlarda üs kurulması talebini kesin bir dille reddetmesinden ve 1925 yılındaki antlaşmanın Sovyetler tarafından feshedilmesinin ardından ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Sovyet Rusya'nın yayılma tehlikesi ve komünizm tehdidi, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika ile daha yakın ilişki kurmasına sebep olmuştur. İnönü, savaş sonrası bu Sovyet yayılcılığını görmüş ve ülkeyi bu yayılcılığın tehlikesinden korumak amacıyla başta ABD ve müttefikler ile dostluk ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin barış ve demokrasisini korumanın en iyi şekilde NATO'ya bağlılıkla mümkün olacağı düşünmüştür. Dolayısıyla İnönü'nün söz konusu politikası sonucu olarak onun döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk, gerginlik ve bazı durumlarda ise anlaşmazlık yaşanmıştır.

Iana GÜNGÖR

KAYNAKÇA

Resmi Belgeler:

V Narodnom Komissariate İnostranñih Del SSSR 25 Marta 1941 g., Dosya No: 736, Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, C XXIII, 1940-22 Haziran 1941, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1998.

Zapis Besedi Pervogo Zamestitelya Narodnogo Komissara İnostranñih Del SSSR A. Ya. Vişinskogo s Poslom Turtsii v SSSR A. Aktayem, Dosya No:30, Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, C. XXIV, 22 Haziran 1941-1 Ocak 1942, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 2000.

Sürelili Yayınlar:

Akşam, 12 Aralık 1943.

Cumhuriyet Gazetesi, 29 Eylül 1946

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1946.

Son Telgraf, 24 Ağustos 1946.

Komsomolskaya Pravda, 1 Noyabr 1939.

Komsomolskaya Pravda, 9 Aralık 1943.

Araştırma Eserleri, Tezler:

BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

Ekonomiçeskiye Otnoşeniya SSSR s Zarubejnimi Stranami, Spravoçnik, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1967.

GASANLI, Camil, **SSSR-Turtsiya: ot Neytraliteta k Holodnoy Voyne (1939-1953)**, "Tsentri Propagandi", Moskva 2008.

GLANTZ, David, **Barbarossa: Hitler's Invasion of Russia 1941**, Tempus Publishing Ltd., USA 2001.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitapevi, Ankara 2014.

GÜRSEL, Haluk, **"Tarih boyunca Türk-Rus ilişkileri"**, Ak, İstanbul 1968.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk - Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

İSRAELYAN, Viktor, **Diplomatiya v Godı Voynı 1941-1945 gg.**, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva 1985.

KULKIRA, Umut, **İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

MOİSSEYEV, Petr – ROZALİYEV, Yuriy, **K İstorii Sovyetsko-Turetskih Otnoşeniy**, Gospolitizdat, Moskva 1958.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Plan Barbarossa, Direktiva No:21, SSSR - Germany, Eksmo, Moskova 2011.

SAMSONOV, Aleksandr, **Stalingradskaya Bitva**, Nauka, Moskova 1983.

SARAY, Mehmet, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

SİPOLIS, Vilnis, **Na Puti k Velikoy Pobede: Sovetskaya Diplomatiya v 1941-1945 gg.**, Politizdat, Moskova 1985.

Sto Sorok Besed s Molotovim: İz Dnevnika F. Çuyeva, Terra, Moskova 1991.

ŞEN, Cenk, **Stalin Döneminde Türk - Sovyet İlişkileri (1923-1953)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

TUNCER, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

YENTÜRK, Yüksel, **II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

YEREMEYEV, Dmitriy, Turtsiya v Godı Vtoroy Mirovoy i “Holodnoy” Voyn (1939-1990), Akademiya Gumanitarnih İssledovaniy, Moskva 2005.

Makaleler:

ATABEY, Figen, “Monteux Konferansı’ndan İkinci Dünya Harbi’ne Türk-Sovyet İlişkileri”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, № 4, 2014, s. 1-11.

İLYAS, Ahmet – TURAN, Orhan, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, **Atatürk Dergisi**, S. 1, 2012, s. 319-341.

KAYGUSUZ, Cumhur – RIJOV, İgor, “Osnovniye Priçini Protsessa Transformatsii Turetsko-Sovetskih Diplomatıçeskih Otnoşeniy 1936-1946 g.”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y 2, S. 2, Aralık 2017, s. 109-128.

OTAÇ, Tuğrul, “İkinci Dünya Savaşı’nda Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 2019, s. 97-126.

SOTNİÇENKO, Aleksandr, “Turetsko-Sovetskoye Diplomatıçeskoye Protivostoyaniye v 1945-1946 gg. i Ego İtogi”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri**, Ankara 2011, s. 223-240.

TOPAL, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 6, 2018, s. 313-330.

ZULPIHAROVA, Elmira – MOLDADOSOVA, Altınay, “Sovetsko – Turetskiye Vzaimootnoşeniya v Kontekste Mejdunarodnih Konferentsiy”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 49, Bahar 2016, s. 91-102.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-donemi-turk-sovyet-iliskileri/?pdf=7338> adresinden erişilmiştir